

FD

København
Dansk Bibelinstitut

Undertegnede

MOGENS OHM JENSEN

der har forfattet nærværende emneopgave / ~~speciale~~ (streg over)

HELLIGÅNDENS BETYDNING FOR SKRIFT-
FORTØCKNINGEN HOS LUTHER

af hvilket et eksemplar arkiveres på Dansk Bibel Institut

A) ☒ giver hermed min tilladelse til at; eller

B) ☐ ønsker at blive kontaktet før

der citeres i opgaver / publikationer, dog under den forudsætning,
at forfatterens navn samt afhandlingens titel og årstal opgives.

Der er derimod ikke med denne erklæring givet tilladelse til at
afhandlingen - eller dele deraf - gengives på tryk.

C) ☐ ønsker ikke at der citeres fra afhandlingen.

I øvrigt finder lov nr. 158 af 31/5-1961 om ophavsretten til
litterære og kunstneriske værker anvendelse.

København den 24 / 11 1986 Mogens Ohm Jensen
Underskrift

Evt. kontaktadresse:

.....

EMNEOPGAVE I KIRKEHISTORIE

MOGENS OHM JENSEN

VEJLEDER: STEFFEN KJELDGAARD-PEDERSEN

KØBENHAVN SEPTEMBER 1986

HELLIGANDENS BETYDNING FOR SKRIFTFORTOLKNINGEN HOS LUTHER.

DISPOSITION:

1. INDLEDNING	s. 1
2. LUTHERS VEJLEDNING I FORSTAEELSE OG ANVENDELSE AF SKRIFTEN	s. 2
a. GT og loven	s. 2
b. NT og evangeliet	s. 4
c. At være kristen	s. 4
d. Lov og evangelium er grundlæggende for forståelsen af Skriften	s. 5
3. HELLIGANDENS VIGTIGSTE GERNING	s. 6
a. Helligånden nyskaber mennesket	s. 6
b. Helligånden får os til at tage imod Kristus og hans gaver	s. 6
c. Trøsteren i anfægtelsen og vishedens ånd	s. 7
d. Helligåndens uafsladelige aktivitet i kirken	s. 7
4. HELLIGANDEN OG SKRIFTEN I OPGØRET MED SVÆRMERNE	s. 8
a. Guds ordning: det ydre ord før det indre	s. 8
b. Vishedsmotivet	s. 8
c. Vranglærernes kendetegn	s. 10
5. HELLIGANDEN OG SKRIFTEN I OPGØRET MED ERASMUS	s. 10
a. Troen som fast overbevisning	s. 10
b. Skriftens indre og ydre klarhed	s. 11
6. HELLIGANDENS BETYDNING FOR FORTOLKNINGEN AF SKRIFTEN	s. 12
a. Skriftens inspiration	s. 13
b. Helligånden og den ydre skriftfortolkning	s. 14
c. Vishedsmotivet som baggrund for Luthers opgør med pavekirkens skriftforståelse	s. 14
d. Anfægtelsen som baggrund - dengang og nu	s. 16
e. Det ydre ord som Andens organ	s. 18
f. Helligånden er den levende Gud selv	s. 18
g. Helligånden som den uudtalte forudsætning	s. 19
NOTER	s. 20

1. INDLEDNING.

For dette århundredes Lutherforskning har Luthers forståelse af Helligånden ikke været et centralt emne, skønt f.eks. Prenter og Erikson¹ hævder, at det er uhyre centralt for forståelsen af Luthers teologi i det hele taget. Derimod har luthers skriftsyn og hermeneutik været behandlet i mange større og mindre afhandlinger. Med min opgave ønsker jeg at se disse to komponenter i Luthers teologi i deres indbyrdes sammenhæng: Hvad har Helligånden og Skriften med hinanden at gøre? Eller mere præcist formuleret: Hvilken betydning har Helligånden for skriftforståelsen og skriftfortolkningen hos Luther?

Jeg har afgrænset undersøgelsen til perioden 1520-26, med hovedvægten lagt på årene efter 1523. Da står Luther midt i det reformatoriske arbejde, og hans evangeliske grundsyn ligger fast og er bestemmende for hans stillingtagen til tidens forskellige spørgsmål. Derved undgår jeg at skulle tage stilling til, hvornår Luthers "evangeliske opdagelse" fandt sted, men det betyder på den anden side, at begrebsparret litera-spiritus før 1519 ikke inddrages i undersøgelsen. I perioden 1520-26 kæmper Luther på 3 fronter: først mod pavekirken, siden mod sværmerne og Erasmus. I opgavens første del vil jeg gennemgå, hvad Luther skriver om Helligånden og Skriften i nogle udvalgte sammenhænge, med kilder valgt fra forskellige tekstgrupper: vejledninger i, hvordan man skal forstå Bibelen, tekstgennemgange, prædikener og teologiske stridsskrifter. Derved skulle Luthers helhedsforståelse kunne træde frem, samtidig med at der tages højde for hver situations særpræg. I opgavens afsluttende afsnit vil jeg prøve at sammenfatte Luthers opfattelse og tematisk redegøre for de bagvedliggende motiver og de teologiske konsekvenser af hans opfattelse.

Jeg begrænser mig til Luthers synspunkter uden at inddrage f.eks. sværmernes egne skrifter. Hvorfra Luthers tanker måtte stamme eller hvordan de udvikler sig i løbet af 1520'erne, vil jeg heller ikke undersøge.

Da jeg begyndte på opgaven viste det sig hurtigt, at det var svært at finde kilder, som direkte handlede om Helligåndens forhold til Skriften. De centrale stridigheder i Luthers reformatoriske aktivitet galdt andre spørgsmål. Intet skrift har f.eks. Anden som tema², og bortset fra enkelte prædikener behandler Luther først Helligånden tematisk i katekismernerne fra 1529 - og det er kortfattet! I de

skrifter, hvor Luther overhovedet nævner Helligånden, sker det ofte i et præpositionsled eller i så stereotype vendinger, at det er svært at nå frem til en dybere forståelse. Det betyder, at jeg må brede mig over mange tekster, hvis tema er et helt andet, for at kunne finde frem til Luthers opfattelse. Ved at gennemgå grupper af beslægtede kilder håber jeg at kunne undgå en blot sammenstykning af brudstykker fra forskellige sammenhænge, samtidig med at jeg forhindrer mig selv i at "opfinde" et sammenhængende helhedssyn, som ikke tydeligt kan findes i kilderne.

2. LUTHERS VEJLEDNING I FORSTÅELSE OG ANVENDELSE AF SKRIFTEN.

I dette afsnit vil jeg undersøge de retningslinier, Luther giver for fortolkning af Skriften, ud fra hans programmatisk indledning til Kirkepostillen (1522), fortalerne til hans bibeloversættelse (1522-23), foredraget om Moselovens betydning for de kristne (1526) samt enkelte prædikener.

a. GT og loven.

Luthers forståelse af Skriften er orienteret ud fra distinktionen mellem lov og evangelium. GT, også de ikke-mosaiske bøger¹, er primært en lovbog, som viser, hvad synd er, og stiller krav om, at mennesket skal gøre det gode. Dertil kommer beretninger om mennesker, som har holdt eller brudt loven, med de konsekvenser, det fik. Men GT rummer også evangeliet, fordi der talrige gange berettes om Guds nåde og hans løfter om den kommende frelser².

Luther er bevidst om, at Moselovens bestemmelser har forskellig karakter: nogle regulerer samfundslivet, nogle drejer sig om, hvordan jøderne i det ydre skal tjene Gud, osv. Og han betoner, at Moseloven gælder jøderne og ikke 1500-tallets tyskere. Men lovene har det til fælles, at de bygger på budet om tro og kærlighed, og det er den egentlige lov³.

Lovens vigtigste hensigt er at gøre det tydeligt for menneskene, at de er syndere og ikke af sig selv kan opfylde loven. Lovgerninger vil altid have karakter af tvang, mens kærlighedsgjerningerne jo af sig selv skulle springe ud af menneskets hjerte. Loven formår ikke at bringe menneskets holdning i overensstemmelse med Guds vilje, så mennesket af egen lyst handler efter den. Altså presses mennesket til

at opgive håbet om at blive salig ved sin egen indsats, og det må frygte for konsekvensen: døden⁴. Så må mennesket søge ind til Guds nåde. Den har han givet ved Kristus, og Kristi komme til mennesket betyder ophævelsen af loven, idet mennesket ved at tro på evangeliet om syndernes forladelse skænkes det, som loven kræver, nemlig et rent hjerte, som villigt gør gode gerninger⁵.

I 1522 begrunder Luther Moselovens ugyldighed for det kristne menneske med, at loven ikke kan virke på samme måde over for mennesker, som er forandret ved Kristi komme til dem⁶. I 1526, hvor sværmerne har hævdet, at kristne skal overholde Moseloven bogstaveligt, argumenterer han også med en anden accentuering: Moseloven har kun jøderne som adressat. Tyskerne er ikke det folk, Gud har talt til her. Kun på de punkter, hvor NT og den naturlige lov, som Gud har skrevet i alle menneskers hjerter, rimer med Moseloven, skal tyskerne rette sig efter den⁷. Men hans hensigt er den samme: i Skriften skal der skelnes mellem lov og evangelium. Får loven og lovgæringerne lov at dominere vores forståelse af Skriften, bliver det på evangeliets og frihedens bekostning. Moses skal bruges, men på den rigtige måde! Luther udfolder så konkret hvordan: vi kan hente inspiration fra Moses' gode eksempler på samfundslove - men det er frivilligt⁸. Vi kan lære af de GTlige (såvel som de NTlige) personers tro og vantro⁹. Men først og fremmest skal Moses prædikes, fordi Gud i GT giver løfter om Kristus¹⁰. Hele forkyndelsen af evangeliet i NT tager sit udgangspunkt i disse løfter, idet NT hævder, at de nu er opfyldt. Det er også derfor Luther i 1523 vender sig mod en tendens i kirken til at betragte GT som uvedkommende. Hvor ringe en skikkelse GT end kan se ud til at have, rummer den dog Kristus¹¹.

GT har altså stor værdi og skal respekteres for evangeliets skyld:

- 1) Guds mange løfter om Kristus er udtryk for evangeliet, og at læse GT styrker således troen¹².
- 2) Moselovens hensigt er gennem selverkendelse at føre ikke blot jøderne, men også os til nåden i Kristus¹³.

Alt i GT drejer sig således om Kristus.

Luther giver i sin fortale til GT et eksempel på, hvordan den levittiske lov kan fortolkes for kristne. Hovedreglen er, at alt skal forstås ud fra Kristus, og Luther anvender dernæst en meget fri fortolkning, styret af NT og evangeliet: Aron er Kristus osv.¹⁴.

b. NT og evangeliet.

Mens GT primært er en lovbog, er NT primært en nådebog, som fortæller, hvordan det lader sig gøre for mennesket at opfylde loven. Det kan mennesket ikke gøre med noget, det selv foretager sig, men kun ved at få givet opfyldelsen af Gud ved troen på Kristus. Denne Kristus forkynnder NT som en Guds gave, der rækker nåde og syndernes forladelse til alle mennesker. Ligesom GT er NT også en eksempelbog, der fortæller om mennesker, som troede eller ikke troede, og om de konsekvenser, det fik¹⁵.

Det kendetegnende for NT er altså evangeliet om Kristus. Evangeliet er en skildring af Kristi liv, død og opstandelse, kortfattet eller detaljeret, men ikke blot det. Evangeliet indbefatter altid et "for vores skyld". Derfor er det gode nyheder. Kristus har besejret fordærvmagterne og sat os i frihed, han har erhvervet os syndere nåde og retfærdighed¹⁶.

Vendt mod pavekirken betoner Luther, at lov og evangelium ikke må sammenblandes i forståelsen af Kristus. Han er ikke først og fremmest et forbillede, vi skal følge, men en gave til os fra Gud, en frelser og hjælper. At efterligne Kristus hører hjemme efter at evangeliet har givet os lyst til at elske vores næste¹⁷.

Evangeliet er efter sit væsen ikke skrift, men et mundtligt budskab. Derfor er Skriften for Luther primært GT, mens NT egentlig ikke er andet end en åben og tydelig forkyndelse af det, som allerede ligger i GT, men hidtil ikke er blevet fuldt forstået¹⁸. I andre sammenhænge anvender Luther "Skriften" om hele Bibelen, men i indledningen til Kirkepostillen, hvor det drejer sig om at skelne lov fra evangelium i Bibelen, betragter han altså GT som den egentlige skrift og NT som mundtlig tale, fordi det er evangeliet, som forkyndes i NT's evangelieskrifter og breve. Også om Guds løfter i GT kan Luther sige, at profeterne forkyndte Kristus - og altså ikke skrev¹⁹. Og det, apostlene skrev, viser os hen til Skriften (=GT) og kommer ikke med nyt. Det var nødvendigt for dem at skrive for at imødegå kætterne, skønt Kristus egentlig kun havde befalet dem at prædike, ikke at skrive²⁰.

c. At være kristen.

Kristen er det menneske, for hvem evangeliets "for vores skyld" er blevet en personlig virkelighed "for mig". Det skyldes altså ikke

nogen gerning fra det menneskes side, men at Kristus gennem forkyndelsen af evangeliet er blevet dette menneskes egen, så han nu har Kristus og dermed alt det, Kristus har at give: syndernes forladelse, nåde, retfærdighed osv²¹.

Når mennesket tror på Kristus, er det et tillidsforhold, som udelukker al tvivl. Vaklen er et udtryk for vantro og indebærer, at Kristus altså ikke er blevet ens egen, at man ikke har taget imod gaven. Troen hører uadskilleligt sammen med vished og en tryk samvittighed - ellers er den ikke tro. "Kristus for mig" - det er ordene, som beskriver denne vished for Luther²².

Forkyndelsen af evangeliet, i Skriften såvel som i dagens prædikener, har netop dette mål: at række Kristus frem som en gave, så han bliver taget til sig af tilhørerne og deres tro bliver vis. I og med det sker, sker der en nyskabelse af menneskets indre, så det får lyst til at gøre gode gerninger og at ære Gud over alt andet. Kærlighedsgerningerne mod næsten følger usvigeligt troen. Men det er en kæmpende virkelighed, så længe mennesket lever i verden, hvor kødet og det gamle menneske stadig gør sig gældende. Først i evigheden vil Gud gøre den forvandling, han har begyndt, endeligt færdig²³.

d. Lov og evangelium er grundlæggende for forståelsen af Skriften.

Luthers forståelse af Skriften er altså orienteret ud fra distinktionen mellem lov og evangelium med Kristus som Skriftens centrum. Alt i Skriften drejer sig om ham og skal forstås ud fra ham. Skriften har sin værdi på grund af evangeliet, og det er evangeliet selv, som vejleder i, hvordan Skriften skal forstås. Uden Kristusforståelse nytter det ikke at prøve på at forstå Bibelen²⁴.

Evangeliet indbefatter altid et "for vores skyld". Derfor skal enhver læser regne med, at Kristus giver den samme hjælp til ham som han gav dem, han mødte. At prædike evangeliet er egentlig blot det, at Kristus kommer til os og bliver vores, eller at vi bliver bragt til Kristus. Kristus er altså den, der skal forkyndes, og det skal ske i den ramme, lov og evangelium udgør²⁵.

Skriften forstås kun rigtigt ud fra sondringen mellem lov og evangelium. Derfor er det nødvendigt for Luther at skrive et forord til sin bibeloversættelse og en prædikenvejledning til de evangeliske prædikanter²⁶. I pavekirken og senere i sværmerbevægelsen findes denne sondring ikke, og derfor bliver Skriften opfattet i lovens perspektiv. Det indebærer, at menneskets egen indsats opvurderes og at Kristus

mister sin betydning som gave og frelser²⁷.

3. HELLIGANDENS VIGTIGSTE GERNING.

For at kunne finde ud af, hvad Helligånden og Skriften har med hinanden at gøre, er det nyttigt først at undersøge, hvad det kendetegnende ved Helligånden er for Luther. Her inddrager jeg katekismernerne fra 1529, skønt de falder uden for den periode, jeg undersøger. I dem må man nemlig vente at finde det vigtigste, Luther vil have sagt om Helligånden, når han skal udtrykke sig kort. Udover katekismernerne er en pinsedagsprædiken fra 1523 den vigtigste kilde til dette afsnit.

Luthers forståelse af Helligånden kan udtrykkes med disse fire motivkomplekser, som hænger nøje sammen:

a. Helligånden nyskaber mennesket.

Mens loven ikke kan ændre menneskets hjerte, skaber Helligånden et nyt hjerte i mennesket og gør det helligt. Helligånden får mennesket til at elske Gud og medmennesket, så det har lyst til at gøre gode gerninger. Dermed er loven ophævet og mennesket befriet fra lovens krav, fordi de er opfyldt¹.

Luther afviser pavekirkens lære om, at Helligånden står bag konciliernes vedtagelser, fordi man derved fratager Helligånden hans levende aktivitet og gør ham til en død lov, som kun kan virke på mennesker i det ydre. Betones det ydre og menneskets egne gerninger, er det menneskers ånd og ikke Guds, som præger læren².

b. Helligånden får os til at tage imod Kristus og hans gaver.

Som den, der gør det, loven ikke formår, er Helligånden nært knyttet til evangeliet. Helligånden gør mennesket helligt på een bestemt måde: ved at bringe mennesket til Kristus. Derved får mennesket del i alt det, Kristus har vundet til det: syndernes forladelse osv³.

Dette sker gennem forkyndelsen af Kristus. Helligånden får os til at tro det, som vi hører, eller sagt med et billede: deler den skat ud, som Kristus har erhvervet til os, så vi tilegner os den som vores personlige ejendom. Helligånden gør, at vi personlig får gavn af det, Kristus har tilvejebragt til alle⁴. Luther kan udtrykke Helligåndens

og forkyndelsens uundværlighed så stærkt, at frelsen ikke ville nytte noget, hvis den ikke blev offentliggjort. Men heller ikke de blotte ord ville nytte, hvis ikke Helligånden trykkede dem ind i vort hjerte. I denne forståelse af Helligånden kommer Luthers antropologiske skepsis tydeligt frem: troen kan mennesket ikke få af sig selv, men den gives ham udefra, af Gud selv⁵.

c. Trøsteren i anfægtelsen og vishedens ånd.

Helligåndens gerning i hjertet skal forstås på baggrund af anfægtelsen. Helligånden bringer trøst til de frygtsomme, pressede og fortvivlede, og kun til dem. Over for de selvsikre og hovmodige kan han ikke afstedkomme noget, kun prøve at give dem selverkendelse ved at foreholde dem lovens krav⁶.

I anfægtelsens situation giver Helligånden mennesket vished om, at det trods den ydre virkelighed ejer Guds nåde. Helligånden giver livet midt i døden, overbevisning om syndernes forladelse midt i synden og tilsagn om, at Kristus har besejret Djævelen midt under hans pres. Den frygtsomme giver han frimodighed til at prædike evangeliet højlødt. Helligånden ændrer altså ikke situationen, men forandrer personen og hans holdning til situationen. Når Helligånden sådan skaber vished midt i anfægtelsen, bliver mennesket trygt ved Gud og glad over hans kærlighed, så det begynder at elske Gud og gøre gode gerninger⁷.

d. Helligåndens uafsladlige aktivitet i kirken.

Kirken forstået som et fællesskab af på ovennævnte måde hellige mennesker er den sammenhæng, hvori Helligånden virker. Helligånden har kaldt kirken sammen gennem forkyndelsen og taler nu gennem kirken til daglig. Her lyder ordet jo, og syndernes forladelse skænkes ved ord, tegn og skriftemål.

Helligånden er hele tiden i aktivitet, fordi han ikke har gjort sit arbejde færdigt. Helt hellig er den kristne jo ikke, men han må leve i konflikten mellem kød og ånd. Dagligt forøger Helligånden helligheden, og i opstandelsen vil nyskabelsen fuldendes. Men indtil da må den kristne leve i blandingen af synd og nåde, erfaringen af anfægtelsens frygt og vishedens glæde⁸.

4. HELLIGANDEN OG SKRIFTEN I OPGØRET MED SVÆRMERNE.

Fra 1522 til 1525 tilspidsede modsætningen mellem Luther og reformationens radikale fløj, sværmerne, sig. Det begyndte med gudstjenestereformer og endte med bondeoprør. Luthers skrift "Wider die himmlischen propheten" fra 1525 var foranlediget af nogle stridsskrifter, som Karlstadt, Luthers tidligere kollega, havde fået udgivet. De havde især fået debatten om nadverens betydning til at blusse op.

a. Guds ordning: det ydre ord før det indre.

Luthers hovedindvending i skriftets 2. del er, at sværmerne ændrer rækkefølgen i Guds måde at handle med os på. Gud handler først med os gennem det forkyndte evangelium og sakramenternes tegn. Dernæst handler han med os i det indre gennem Helligånden, troen og andre gaver. Når sværmerne hævder at have Helligånden ved en direkte åbenbaring og springer det forkyndte evangelium over, efterlader de mennesket alene med sig selv, fordi de har fjernet den vej, Anden bruger for at komme til os. De tilsidesætter Guds ordning og følger deres eget hoved, og det er for Luther et tegn på, at det er gerningsretfærdigheden og Djævelen, som står bag deres opfattelse¹.

I en prædiken advarer Luther mod at ringeagte forkyndelsens ydre ord. Gud vil jo udføre sin gerning gennem prædikenen. Selv om Gud godt kunne udrette alt ved Helligånden uden det ydre ord, vil han have det på den måde, at det sker gennem det ydre ord, hvor og hvornår han vil. Mens det ydre ord er forkyndernes opgave, er den indre virksomhed Guds alene².

På områder, hvor Gud derimod ikke har fastsat en ordning, hænger sværmerne sig gerne i ydre forhold: betegnelsen "sakrament", billeder osv. Men derved ødelægger de den kristne frihed, som Anden giver, når de påbyder noget, som Gud ikke betragter som afgørende. De får mennesker til at stole på ydre forandringer i stedet for den indre, som kommer gennem evangeliet, og de fremmer derved en forståelse af kristendommen, som sætter loven i centrum³.

b. Vishedsmotivet.

Det ydre ord er så vigtigt, fordi frelsen ellers ikke kom nogen til gode. Ordet må hele tiden dele skatten ud, så den bliver den enkeltes

personlige ejendom. Karlstadts fejl i sin forståelse af nadverens betydning er, at han netop ikke lader skatten blive vores, når han undlader forkyndelsen af Kristi død og kun taler om, at den enkelte skal mindes Kristus. Forstås "ihukommelse" i indstiftelsesordene som noget, der sker i det indre, sættes der focus på menneskets egen aktivitet. Ud af det kommer en form for andægtighed, som også hyklere kan præstere, og man kommer ikke længere end til en blot viden om, hvordan Kristus er givet for os. "Ihukommelse" må betyde forkyndelse af evangeliet om Kristi død indbefattet et tilsigende "for dig", som kan bevirke, at Kristus virkelig bliver til gavn for den enkelte⁴.

Vishedsmotivet spiller her en central rolle. Helligånden er den, der giver mennesket overbevisningen om, at Kristus er død og opstået for ham. Andens erkendelse og det indre ord er simpelthen ensbetydende med denne vished. Når sværmerne vender Guds ordning om og tilsidesætter det ydre ord, umuliggør de, at Anden kan komme, og derved umuliggøres visheden. Og tro uden personlig vished er ikke tro for Luther, men højst en antagelse af rigtigheden af kirkens lære.

Dette har konsekvenser for skriftfortolkningen, hvilket tydeligt ses i Luthers opgør med Karlstadts eksegeese af indstiftelsesordene. Karlstadt vil skyde sætningen "dette er mit legeme, som gives for jer" ud som et indskud uden sammenhæng med det øvrige, fordi han finder det urimeligt, at brødet og vinen skal være Kristi legeme og blod. Dette er iflg. Luther at dreje Skriften efter sine egne tanker, fordi Karlstadt ikke kan begrunde sin tolkning tydeligt og overbevisende ud fra Skriften⁵. Det er ødelæggende for troen, for den behøver klare, solide skriftord at holde sig til. Troen indebærer jo, at man satser hele sin salighed, og det kan man kun gøre, hvis der er noget sikkert og vist at holde sig til⁶. Når Karlstadt ikke kan argumentere for sin opfattelse, har troen intet sikkert at bygge på. Sine tilhængere efterlader Karlstadt derfor svævende frit i luften, kun med hans egen person som autoritet. Og menneskeord er ikke pålidelige nok til at gå døden og Djævelens angreb i møde med⁷.

Vishedsmotivet fungerer altså som en kritisk instans over for enhver bibeludlægning. Teksten må forstås sådan, som der umiddelbart står, med mindre en anden trosartikel tvinger os til at forstå et udsagn anderledes. For kun det sikre og tydelige kan man risikere alt på⁸.

I konflikten med sværmerne ser vi altså, at Helligånden og Skriften sættes i forbindelse med hinanden. Det sker gennem forkyndelsen og det ydre ord, og det sker gennem vishedsmotivet og troens væsen som satsning. "For mig" er et hovedord.

c. Vranglærernes kendetegn.

At Skriften ligger åben for misbrug, er en selvfølgelighed for Luther. Problemet med vranglærerne er, at det tilsyneladende ser ud til helt at være, hvad de rette kristne lærer. Først når man undersøger det bagvedliggende i deres skriftbrug, afsløres det, at de er ulve i fåreklæder. Kun den, der er oplyst af Helligånden, kan bedømme det og derpå gendrive kætterne med deres egne våben⁹.

Kriteriet, al lære skal bedømmes efter, er, udtrykt kort, netop "for vores skyld". Dette indebærer nemlig en forståelse af Kristus som gave og udelukker vores fortjeneste. Helligåndens oplysning, tilsigelsen og det at kunne skelne mellem lov og evangelium sætter Luther altså tydeligt i forbindelse med hinanden¹⁰.

Luther kan også nævne andre kendetegn, f.eks. at vranglærerne kommer af sig selv, selv om de hævder at være drevet af Helligånden. Selvrosen afslører dem. Og som Jesus opfordrer til, kan de kendes på deres frugter¹¹.

5. HELLIGANDEN OG SKRIFTEN I OPGØRET MED ERASMUS.

a. Troen som fast overbevisning.

I "De servo arbitrio" møder vi de samme motiver som i "Wider die himmlischen propheten": vishedsmotivet og distinktionen mellem det ydre og det indre.

Centralt i Luthers argumentation for viljens bundethed står hans hævde af, at klarhed, eentydighed og vished i trosspørgsmål er nødvendigt. Allerede på de første sider angriber Luther Erasmus' synspunkt, at klare udtalelser hverken er mulige eller ønskelige. For Luther er dette kætteri: uden påstande, ingen kristendom¹. Luthers forsvar for Skriftens klarhed er lige ved at overskygge gendrivelsen af den frie vilje. Han kan ligefrem sige, at Erasmus' egentlige hensigt med sit skrift er at få folk til at tro, at Skriften ikke er eentydig².

Helligånden sættes tydeligt i forbindelse med fast overbevisning. Modsætningen til Helligånden er at være svingende i sin opfattelse, og at vinde fasthed i sine synspunkter er Andens gave. Helligånden er hele tiden i aktivitet for at gøre Kristus tydelig for menneskene og

bekende ham, og denne påståelighed er altså et kendetegn på troen³. Vishedsmotivet er altså også her fremtrædende⁴. Det er troens vilkår at satse, og den kan derfor ikke have noget tvetydigt som grundlag. Det usikre kan lige så lidt som det ikke-forståede være grundlag for troen⁵. I en prædiken siger Luther, at ordet i sig selv må have denne overbevisende og gribende evne. Det må være selvindlysende, ligesom at 2 og 3 er 5⁶.

Trossætningerne har vi fra Den hellige Skrift. Derfor må Skriften være klar og eentydig. Faren ved Erasmus' holdning er, at han får trossætningerne til at se ud som usikre menneskemeninger, som ikke er til at stole på⁷.

b. Skriftens indre og ydre klarhed.

Helligånden og Skriften har altså det fælles, at de afstedkommer eentydighed og vished. Her skelner Luther mellem det indre og det ydre, således at han henfører Helligånden til det, der sker personligt for det enkelte menneske, mens det ydre har med det fælles, med forkyndelsen, at gøre⁸.

Skriftens ydre klarhed vil sige, at det, som Bibelen vil formidle videre: Kristus og frelsen i ham, fremgår tydeligt, ligesom det proklameres højlydt og direkte i forkyndelsen. Ganske vist er der sværtforståelige steder (den ydre dunkelhed), men forstod vi sproget bedre, ville vi også få fat på meningen med dem. Og deres antal er ubetydeligt i forhold til de tydelige steder⁹.

Når alt altså er lagt åbent for alle i Skriften, er Erasmus' påstand helt hen i vejret. Bibelen er så eentydig i sine udsagn, at debatten om viljens frihed kan afgøres ud fra argumenter fra Skriften. Generelt kan alle påstande om trossætningerne vurderes ud fra Skriftens og forkyndelsens ydre klarhed. Andre bedømmelsesgrundlag såsom kirkens autoritet eller menneskers belæsthed eller trosstyrke slår ikke til. Forkynderne foretager denne vurdering for at vejlede andre og argumentere imod misforståelser. De anvender Skriften som våben i kampen mod Djævelens herredømme. Frostin¹⁰ oversætter claritas med lyskraft: Skriften har evnen til at lyse os op i kampen mod syndens mørke¹¹.

Både paven og sværmerne hæver sig i sin fortolkning op over Bibelen og underordner den deres egen ånd. Derved bliver det mennesketanker, de får ud af det, og trosartiklerne tilsidesættes. Modsætningen til mennesketanker er Anden¹².

Skriftens indre klarhed vil sige, at evangeliet bliver til personlig virkelighed for det enkelte menneske. Alle er her blinde (den indre dunkelhed), hvis ikke Guds And bibringer forståelse og tro og frugtbar gør det, den enkelte har hørt, for ham¹³.

Det er nødvendigt, at enhver har klarhed og vished for sin egen frelses skyld. Ellers er der for Luther simpelthen ikke tale om tro, og man er ikke befriet fra Satans dominans. Det er nemlig Satans forblindelse og vores vantro, som forhindrer os i at se det klare og tydelige. Guds Ands levendegørelse er menneskets eneste redningsmulighed i en verden, som er en kampplads mellem Gud og Djævelen¹⁴.

Rækkefølgen er her som i polemikken mod sværmerne ubrydelig: først det ydre, så det indre¹⁵. Men det må ikke misforstås, så Andens indre aktivitet altid følger på det forkyndte ord. Helligånden er fri og virker, hvor og hvornår den vil, uden at det kan forudses eller styres af nogen, heller ikke forkynderne. Derfor bør vi forkynde uafbrudt - det er vores opgave - i bevidsthed om, at Gud alene gør frelsen færdig ved at drage den enkelte ind i sit rige. Vor magtesløshed gør bøn og forventning til den eneste passende holdning¹⁶.

Luthers opfattelse viser sig også i praksis i hans holdning til Erasmus. Overbevise ham, så det bliver til gavn for ham personligt, kan argumenterne ikke. Det må Gud selv bevirke. Erfaringen viser, at mange, der hører, ikke lader sig overbevise¹⁷.

Med denne opfattelse vil Luther sikre, at Gud beholder al ære for vores frelse selv. Vi må indrømme, at vi forbliver magtesløse og har fået alt foræret. Vi skal ikke engang komme til Gud og hente frelsen - han deler den selv ud og trykker den ind i vores favn ved sin And. Denne tone ligger også til grund for Luthers polemik mod viljens frihed. Indrømmelsen har en positiv hensigt, idet den giver tryghed: så ligger min frelse helt i Guds hånd og er udenfor min egen indflydelse. Jeg kan ånde lettet op i samvittigheden¹⁸.

6. HELLIGANDENS BETYDNING FOR FORTOLKNINGEN AF SKRIFTEN.

I dette afsluttende afsnit vil jeg sammenfatte og uddybe de motiver, som er trådt frem i undersøgelsen af Luthers skrifter.

a. Skriftens inspiration.

Umiddelbart vil svaret på spørgsmålet, hvad Helligånden har med Bibelen at gøre, synes at være, at Bibelen er inspireret af Helligånden.

Inspirationen kan forstås som et historisk hændelsesforløb, hvor Helligånden gjorde sin indflydelse gældende over for de mennesker, der skrev de bibelske skrifter, så Helligånden er Bibelens egentlige forfatter. Men det viser sig, at denne sammenhæng ikke har nogen særlig betydning for Luther i det materiale fra 1520 til 1526, som jeg har undersøgt. Kun 2 steder nævner Luther Helligånden som forfatter til de bibelske skrifter, og det sker i en sammenhæng, hvor det drejer sig om Skriftens rette fortolkning¹. De citater, Becker og Schempp henviser til som belæg for en inspirationsopfattelse hos Luther, er da også så godt som alle senere end 1526. Og da er citaterne ofte standardvendinger, som ikke formår at bibringe en sammenhængende forståelse af, hvad Luther konkret lagde i, at Bibelen var inspireret af Helligånden. Det kan vel være berettiget at tillægge Luther en inspirationstanke også i 1520'erne i den forstand, at Skriftens inspiration sandsynligvis var en selvfølgelighed for ham. Men i hans skriftforståelse er det et perifert element, og Luther argumenterer da heller ikke i sine kampskrifter ud fra en inspirationsopfattelse.

Man kan også opfatte inspiration som ensbetydende med autoritet, og så findes en inspirationsopfattelse hos Luther fra ungdommen af. Men inspiration er da et uheldigt ord, idet Bibelens autoritet for Luther ikke først og fremmest hænger sammen med Helligånden, men involverer mange andre motiver, f.eks. modsætningen mellem menneskers og Guds ord og opgøret med pavens autoritet².

Luthers kanonkritiske udtalelser vil også dårligt kunne harmonere med en inspirationsopfattelse. Luthers begrundelse for, at Hebræerbrevet, Jakobs og Judas breve og Johannes' Åbenbaring var af ringere værdi end de øvrige NTlige skrifter, var indholdsmæssig, bestemt af evangeliet, og ikke kun historisk³. Havde inspirationen været et faktum for ham, ville kanoniciteten næppe kunne diskuteres⁴.

På grund af periodeafgrænsningen falder en yderligere redegørelse for, hvad Luther forstod ved Bibelens inspiration, uden for denne opgaves rammer.

b. Helligånden og den ydre skriftfortolkning.

Slagordsagtigt udtrykt har Helligånden altså ikke primært forbindelse til Skriftens tilblivelse som bog, men til forkyndelsen af evangeliet, altså den udlagte og nutidige Skrift. Luther ville dog aldrig drømme om at spille Skrift og forkyndelse ud mod hinanden - de udgør en enhed⁵. Bibelens indhold er for Luther først og fremmest et budskab, hvis historiske rod netop har betydning pga. dets nutidsrelevans. Ikke Skriften, men evangeliet om Kristus er det ord, som er Helligåndens organ⁶. I sig selv kan Skriften lige så godt fungere som lov, som den kan fungere som evangelium. Det afhænger af øjnene, der ser, dvs. den ånd, Skriften bliver tolket i. Skriften kan altså ikke undvære Helligånden! Det er Anden, som sætter forskellen i ens forståelse af Skriften.

Det er altså via evangeliet, at Helligånden har forbindelse til Bibelen. Hvor Kristus i fortolkningen forstås som gaven fra Gud til os, er Helligånden i aktivitet. Helligånden er altså knyttet eksplicit til een form for bibelfortolkning, nemlig den der bliver til forståelse og forkyndelse af Kristus som gave. Det vil være en tolkning, som er sig distinktionen mellem lov og evangelium bevidst⁷. Helligånden har altså ikke noget med hermeneutiske regler at gøre, selv om Luther ikke går af vejen for at give konkrete retningslinier for hvordan Bibelen skal læses. Helligånden har med det principielle at gøre, at skriftfortolkningen må ske i Kristus-perspektiv. Er dette ikke tilfældet, nytter det ikke som sværmerne at påberåbe sig Helligånden, så kan det være nok så meget Bibelen, man fortolker⁸.

c. Vishedsmotivet som baggrund for Luthers opgør med pavekirken skriftforståelse.

Et aspekt i Luthers skriftforståelse, som jeg endnu ikke har berørt, er at Skriften har een mening, nemlig tekstens enkle, ligefremme, bogstavelige betydning. Dette aspekt er allerede fremtrædende i skrifterne fra 1520-21, hvor Luther afviser den almindelige allegoriske fortolkningsmåde og quadriga, Skriftens fire betydninger⁹. Det har Luther altså tænkt igennem før den periode, jeg har koncentreret min undersøgelse om. Luthers synspunkter her bekræfter, at visheden er et afgørende hensyn i Luthers skriftsyn¹⁰.

Hævdelsen af Skriftens ene mening er vendt mod en allegorisk tolkningspraksis i kirken, som alt for let bliver vilkårlig og udtryk

for menneskers tankegang¹¹. Det, Emser kalder den åndelige mening, er en forståelse præget af loven, fordi allegorien ikke kan gøre levende, når den ikke er udtryk for nåden¹². Nåden finder Luther derimod i Skriftens direkte, bogstavelige budskab: at Kristus er død for os og vore synder tilgivet. Den bogstavelige forståelse er den åndelige, fordi hele Skriften handler om Kristus¹³. Skal der tolkes allegorisk - og det gør Luther selv flittigt brug af - må Ånden selv gøre det, dvs. det skal være udtryk for evangeliet, og det må ikke tilsidesætte den bogstavelige betydning¹⁴.

Nu må ordet forståelse ikke misforstås i intellektualistisk retning. Forståelsen omfatter hele mennesket og ikke kun forstanden¹⁵. Helligåndens oplysning bibringer ikke mennesket en form for erkendelse alene, men "flytter" mennesket eksistentielt fra at være under Satans dominans til at være under Guds dominans. Den åndelige forståelse af Bibelen er således ikke en blot intellektuel forståelse af en tekst, men er simpelthen et andet udtryk for troen¹⁶.

Hvordan Skriften skal forstås, må og kan man læse ud af den selv, ikke ved at støtte sig til kirkefædrenes eller pavens fortolkninger¹⁷. Denne påstand er Luthers alternativ til den almindelige opfattelse, at Skriften er dunkel. Det gælder om at arbejde sig ind til en forståelse af Skriftens egen ånd i modsætning til menneskers ånd, som ofte bestemmer forståelsen¹⁸. Derfor sætter Luther sprogkundskaber meget højt¹⁹. Uden kendskab til latin, græsk og hebraisk er det umuligt at fastslå Skriftens enkle mening, og så bliver Skriften virkelig dunkel og behøver andre instanser for at kunne tydes. Ganske vist kan der prædikes sandt om Kristus uden sprogkundskaber - og kirkefædrene kan da have forstået Skriften korrekt - men man kan aldrig være sikker på at have forstået Skriften rigtigt, når man ikke tydeligt kan dokumentere sin forståelse i teksten²⁰. Så opstår også mange kætterske misforståelser, og de kan kun gendrives med sprogligt funderede argumenter²¹. Det er sproget, der gør Skriften entydig i ydre henseende, så der kan argumenteres til gavn for andre.

Sprogkundskaber er altså nødvendige for at kunne forstå og videreformidle evangeliet, og derfor er de en Guds gave²². Det betyder ikke, at den jævne præst så ikke kan forkynde evangeliet uden en sproglig uddannelse (præsterne på Luthers tid havde ofte ingen uddannelse), eller at bibeloversættelser ikke kan bruges til noget. Men den sproglige viden kan kirken som helhed ikke undvære, hvis Skriften skal kunne forstås eentydigt.

I påstanden om Skriftens ene mening er vishedsmotivet et bestemmende

hensyn²³. Troen behøver tydeligt og stensikkert at kunne vide, hvad der står i Bibelen. Det ville jo være frygteligt at have misforstået det, hvorpå man satser hele sin salighed. Man må kunne regne med at have forstået Skriften rigtigt, og derfor gælder det i den konkrete fortolkning om at arbejde sig frem til en sikker forståelse af teksten²⁴.

Vishedsmotivet ligger også bagved Luthers afvisning af pavens og konciliernes myndighed til at fastsætte trosartikler. Troen må have Guds ord og ikke menneskers ord at holde sig til, for den udsættes for anfægtelser og må ved døden kunne modstå Djævelens tvivlsspørgsmål. Menneskers ord kan jo tage fejl. Alene Guds ord i Skriften gør os visse, for kun der kan vi være sikre på at kunne finde Kristus. Stillet over for døden må jeg selv vide, hvad det holdbare er, som jeg kan holde mig til²⁵.

Det bemærkelsesværdige er, at Luther nævner Helligånden i denne forbindelse. Det er Helligånden, som har sørget for, at Skriften kun har een mening²⁶. Det er Helligånden, som står bag genoplivningen af sprogstudierne på Luthers tid²⁷. Allerede i begyndelsen af 1520'erne har Luther altså motiveret af vishedskravet kædet Helligånden og Skriften sammen. Men det er inden distinktionen mellem "ydre" og "indre" bliver nødvendig for ham at foretage. Derfor kan man ikke hævde, at det, Luther med Skriftens enkle mening vil sige, blot er, at Bibelen som enhver anden tekst er tilstrækkelig forståelig ud fra sig selv. Helligånden er eentydighedens And og står også bag det, Luther senere kalder Skriftens klarhed i ydre henseende.

d. Anfægtelsen som baggrund - dengang og nu.

Skriften har det fælles med forkyndelsen, at de er ydre ord. Ovenstående betragtninger om Helligånden og den ydre skriftfortolkning kan synes konstruerede, når det erindres, at Helligånden for Luther først og fremmest virker i det indre²⁸. Helligånden skaber jo den modtagende holdning i mennesket, som troen er, og giver mennesket lyst til at gøre gode gerninger. Men det indre og det ydre hænger nøje sammen: skal Helligånden kunne gøre sin indre gerning, må det ydre ord sige noget ganske bestemt. Det må være et ydre ord, som gør visheden mulig. Det må altså have karakter af tilsigelse: "for dig"²⁹.

Denne sammenhæng viser også, at Luther tænker ud fra anfægtelsens erfaring. Det er jo netop den anfægtede, der har brug for et ydre ord at klynge sig til³⁰. Bring³¹ betoner, at anfægtelsens erfaring for

Luther er en nødvendighed for at kunne forstå Skriften. For Erasmus var det ikke afgørende at kunne forstå Skriften eentydigt, fordi han ikke tænkte på baggrund af anfægtelsen. Anfægtelsen sætter nemlig mennesket "kniven for struben", så han bliver klar over, at det gælder ham personligt og er af eksistentiel betydning³².

Vi har allerede set, at vishedsmotivet optræder i alle de sammenhænge, hvor Skriften og Helligånden er til debat. Det anfægtede menneske er altså hele tiden et bestemmende hensyn i Luthers kamp for den rette skriftudlægning og er således et grundlæggende træk i hans teologi. Netop vishedsmotivet har for mig understreget Luthers tidsbestemthed. Han er og bliver 1500-tals-teolog og må forstås som en sådan. I dag er det så magtpåliggende for mange kirkelige retninger at have "rødderne" i orden, så Luther næsten tages til indtægt for en hvilken som helst opfattelse. Det kan efter min mening kun lade sig gøre, hvis væsentlige elementer i Luthers tankegang forbigås. Ved at lægge vægten på forskellige sider i Luthers teologi bliver det muligt for forskellige opfattelser at se sig selv som stående i forlængelse af hans indsats. Uden selv at kunne sige mig fri for det samme vil jeg alligevel hævde, at denne trang efter at sikre sin selvbevidsthed er uheldig. Selvfølgelig kan og skal vi lære af Luther, men vore teologiske opfattelser må vi selv stå inde for. Ansvarer bliver ikke mindre af, at vi kan henvise til Luther. Han må forblive i sin historiske kontekst, så vidt det overhovedet kan lade sig gøre, når vi ud fra vore forudsætninger skal søge at forstå en historisk person. Kun ved at lægge mærke til problematikken i Luthers samtid og søge at få alle de motiver med, som er knyttet til det emne i hans teologi, som vi er interesseret i, kan vi undgå at gøre ham alt for megen uret ved at tage ham til indtægt for vore egne opfattelser fra det 20. århundrede. Dertil har vishedsmotivet for mig tjent som påmindelse. Nutidig teologi anskuer nemlig ikke mennesket på anfægtelsens baggrund og anser derfor ikke en eentydig skriftudlægning for at være den uundværlige forudsætning for troens vovestykke³³.

På den anden side er anfægtelsens baggrund et udtryk for, at Luther tænker ud fra livets erfaringer. Fordi han har oplevet situationer, hvor pavekirkens kristendomsforståelse og skriftsyn ikke slog til, er han så ubønhørlig i sit opgør og i sine bestræbelser for at bane vej for det budskab, der virkelig er til hjælp. Nutidig teologi må ikke opgive livet selv som kritisk instans for sin kristendomsforståelse, og det kan den vel heller ikke siges at have gjort, selv om anfægtelsen ikke er en bestemmende livserfaring for den nutidige

teologi længere.

e. Det ydre ord som Andens organ.

At Helligånden først og fremmest knyttes til det indre ord, betyder som vi så ovenfor ikke, at Helligånden ikke har forbindelse til det ydre ord. I en prædiken er det Gud selv, der taler, og forkynnderen er Guds medarbejder. Også det ydre ord er altså Guds³⁴.

Andens forhold til ordet er blevet meget undersøgt i Lutherforskningen. Luther selv udtrykker sig på to måder³⁵. På den ene side fremhæver han Helligåndens suverænitet. Vi kan ikke gennemskue eller styre Helligåndens aktivitet, men han virker, hvor og hvornår han vil. Det ydre ord er nytteløst uden Andens indre virke. På den anden side hævder han det ydre ords nødvendighed, for at Anden kan komme. Helligånden formidles ved det ydre ord, for sådan har Gud besluttet, at han vil handle med os.

Jeg kan ikke som Prenter³⁶ gennemskue denne tilsyneladende modsætning og opløse den kristologisk, men foretrækker at se disse to udtryksmåder som et værn mod menneskets bestræbelser på at blive uafhængig af Gud. Menneskets modvilje mod at erkende sin magtesløshed er den fare, som begge vil modvirke. Det ydre ords nødvendighed betoner Luther især i konflikten med sværmerne, men Prenter lægger vægt på, at Luther udtaler sig sådan allerede før 1522³⁷.

f. Helligånden er den levende Gud selv.

Det er nærliggende, også for mig i mine formuleringer, at opfatte Helligånden som et begreb eller en størrelse, som optræder forskellige steder i Luthers teologi. Dette er grundlæggende forkert. Helligånden er for Luther den levende og aktive Gud selv, som han har gjort erfaringer med og derfor kender³⁸. Luthers udtalelser om Andens suverænitet kan hjælpe os til at fastholde dette i en tid, der har mistet blikket for Helligånden, ikke blot i fagteologien, men også i menighedslivet³⁹.

Når Luther udtrykker sin erfaring af Helligånden, kan det derfor bedre beskrives som et vidnesbyrd (Prenter⁴⁰) eller en bekendelse (Kohls⁴¹) end som en lære.

Den positive skildring af Helligåndens virke har et negativt modstykke i Luthers antropologiske skepsis, som er gennemgående i alle hans skrifter⁴². Alt i frelsen er Guds og ikke menneskers værk. Gud er den

aktive, både i det ydre som den, der egentlig taler i forkyndelsen af evangeliet og som selv har udrustet forkynderne, og i det indre som den eneste, der kan frugtbar gøre det hørte, så det bliver til personlig gavn for det enkelte menneske.

g. Helligånden som den udtalte forudsætning.

I indledningsafsnittet omtalte jeg, hvor sparsomt Luther omtaler Helligånden i sine skrifter. Det skyldes dels, at reformationstidens opgør - ihvertfald på overfladen - galdt andre områder, men også, at Luther ofte udtrykker det, han andetsteds eksplicit tilskriver Helligånden, med andre ord, f.eks. troen eller Kristus⁴³. Det vil imidlertid være forkert at mene, at Luther så ikke har en sammenhængende forståelse af Helligånden, eller at Helligånden så spiller en tilbagetrukket rolle i hans teologi. I katekismen kommer det jo klart til udtryk, hvordan Helligånden er den bærende gennem hele den kristnes liv. Uden Helligåndens skabende aktivitet i det enkelte menneske og Andens uddeling af Kristi skat gennem forkyndelsen blev frelsen ikke virkeliggjort⁴⁴.

Hele Luthers virksomhed som prædikant og skribent kommer herved til at ligge i et andet lys. For så vidt hans indsats er en kamp for evangeliet, opfatter han den som et udtryk for Helligåndens aktivitet. Helligånden er - den oftest udtalte - forudsætning for al Luthers forkyndelse og litterære produktion. Når han prædikede eller skrev, regnede han med, at Gud stod bag ham og frugtbar gjorde hans ord for de mennesker, som hørte eller læste det. Han var bevidst om, at det uden Helligånden ikke blev til nogen nytte⁴⁵.

NOTER:

Kilder anføres efter Weimar-udgaven. Sekundærlitteratur anføres med forfatterens navn.

1. INDLEDNING.

- 1) Prenter s. 11 og 231. Erikson s. 2 og 115.
- 2) Dog mener Erikson s. 2, at det netop er Luthers lære om Anden, som udgør det fælles grundlag for hans polemik mod pavekirken og sværmerne.

2. LUTHERS VEJLEDNING I FORSTÅELSE OG ANVENDELSE AF SKRIFTEN.

- 1) WA Bibel 8,28,12-18.
- 2) WA Bibel 8,12,9-22. WA 16,366,18-367,8.
- 3) WA Bibel 8,16,33-34; 18,1-7.
- 4) WA 12,569,18-25. WA Bibel 8,20,14-23; 22,18-24.
- 5) WA Bibel 8,24,11-13. WA 30,I,22-29.
- 6) WA Bibel 8,24,20-28. WA Bibel 6,8,26.
- 7) WA 16,371,13-372,10; 374,6-8; 384,8-15.
- 8) WA 16,376,13-16.
- 9) WA 16,391,7-13.
- 10) WA 16,381,8-15.
- 11) WA Bibel 8,10,1-20; 12,7-8.
- 12) WA 16,381,8-15.
- 13) WA Bibel 8,22,7-11.
- 14) WA Bibel 8,28,32ff.
- 15) WA Bibel 6,2,16-21.
- 16) WA 10,I,2,9,11-20. WA Bibel 6,2,23-4,11. WA 9,630,13-30.
- 17) WA 10,I,1,8,18-9,5; 11,12-15; 12,12-17. Også WA 20,540,4-9.
- 18) WA 10,I,1,17,4-12. WA 10,I,1,625,17-626,5.
- 19) WA 10,I,1,10,11-17.
- 20) WA 10,I,1,626,12-14; 627,1-10. Samme tankegang i WA 15,38,22-31.
- 21) WA 10,I,1,11,12-18; 12,5-6. WA Bibel 6,4,15-20. WA 20,541,22-23.
- 22) WA 10,I,1,11,21-22; 12,7-8. WA 12,571,25-27.
- 23) WA Bibel 6,8,29-10,5.
- 24) WA 10,I,1,17,1-3. WA 10,I,1,627,21-628,8.

25) WA 10,I,1,13,19-14,7. WA 9,631,15-21.

26) WA Bibel 6,2,1-11.

27) WA 10,I,1,8,18-9,5. WA 16,366,15-18; 372,16-18. WA Bibel 6,8,3-5.

3. HELLIGANDENS VIGTIGSTE GERNING.

1) WA 12,570,2-19; 570,33-571,7. WA 7,654,6-15, hvor geyst med lille står synonymt til nåden. Loven og Helligånden skal ikke forstås som modsætninger, selv om Luther kan udtrykke sig sådan. Anden prædiker både lov og evangelium, nemlig lov for evangeliets skyld, for at give mennesket den selverkendelse, der skal til, for at det holder op med at stole på sig selv. Først da vil mennesket lytte til evangeliet, så Andens nyskabelse kan ske (Schempp s. 55-57, Schmidt s. 120 og 124).

2) WA 30,I,188,34-37. WA 12,570,20-28.

3) WA 30,I,187,36-188,5; 188,15-17. WA 12,571,9-11.

4) WA 30,I,188,6-17. WA 12,571,19-27.

5) WA 30,I,296,24-30. WA 30,I,192,19-22.

6) WA 12,573,31-574,9; 575,29-35.

7) WA 12,570,30-33; 571,33-572,5; 576,26-577,8.

8) WA 30,I,190,4-17; 190,37-191,27. WA 12,573,1-9.

4. HELLIGANDEN OG SKRIFTEN I OPGØRET MED SVÆRMERNE.

1) WA 18,136,9-18; 136,24-28; 137,11-16. Jvf. WA 17,II,184,27-28.

2) WA 17,II,179,11-27.

3) WA 18,137,20-138,2; 141,34-37.

4) WA 18,138,17-21; 196,22-33; 197,26-31; 198,10-14; 202,32-203,2.

5) WA 18,144,11-15.

6) WA 18,150,7-12; 198,7-10.

7) WA 18,146,30-147,5; 149,16-25; 150,7-12; 180,24-27; 181,9-19.

Jvf. WA 10,I,1,129,13-16, WA 10,I,2,334,27-37 og WA 12,415,17-28.

8) WA 18,147,23-27; 180,17-20.

9) WA 17,I,362,29-31; 363,26-35; 364,21-29.

10) WA 17,I,365,13-24. Jvf. WA 18,203,24-26.

11) WA 17,I,360,15-27; 367,26ff.

5. HELLIGANDEN OG SKRIFTEN I OPGØRET MED ERASMUS.

- 1) WA 18,603,2-12.
- 2) Skriftens eentydige og klare mening var også et tema i Luthers opgør med Emser. WA 8,236,7-17. Se afsnit 5c.
- 3) WA 18,602,28-32; 603,29-31; 605,32-34.
- 4) Jvf. Dalsgaard Hansen s. 34.
- 5) WA 18,604,29-33; 605,5-8.
- 6) WA 10,I,1,130,14-19. WA 10,I,2,335,38-336,4.
- 7) WA 18,605,18-20.
- 8) WA 18,609,4-14.
- 9) WA 18,606,22-29. Jvf. WA 8,237,3-6.
- 10) Frostin s. 65.
- 11) WA 18,652,34-653,2; 653,22-27.
- 12) WA 18,652,11-14; 653,3-10.
- 13) WA 18,607,9-11.
- 14) WA 18,653,13-19; 658,23-27; 659,6-7; 782,21-24; 782, 30-35.
Jvf. WA 10,I,1,628,16-18. Frostin kalder dette for Luthers antagonistiske virkelighedsmodel (s. 63-64).
- 15) WA 18,695,28-31.
- 16) WA 18,602,11-16; 602,28-32.
- 17) WA 18,602,18-22.
- 18) WA 18,632,29-32; 783,22-34.

6. HELLIGANDENS BETYDNING FOR FORTOLKNINGEN AF SKRIFTEN.

- 1) WA 7,97,1-3. WA 7,650,21-24.
- 2) Dette er især fremtrædende i Assertio omnium articolorum, f.eks. WA 7,98,4ff.; 98,40-99,2.
- 3) WA Bibel 7,344,13-19. WA Bibel 7,384,9-386,7. WA Bibel 7,404,5-20.
- 4) Men Luther sætter iøvrigt stor pris på skrifterne!
- 5) Jvf. Prenter s. 150.
- 6) Jvf. Østergaard-Nielsen s. 185.
- 7) Jvf. hele opgøret med Emsers forståelse af ånd og bogstav, WA 7,653-55. Jvf. Dalsgaard Hansen s.33 og Jørgensen s. 56.
- 8) Ligeledes om pavekirken: WA 30,I,189,1-3. WA 12,576,14-15.
- 9) WA 7,650,16-24.
- 10) Kilderne til afsnit 5c er Assertio omnium articolorum (1520), skriftet mod Emser (1521), udlægningen af Salme 36 (1521), skriftet

til borgmestrene om skoler (1524) samt enkelte prædikener.

11) WA 8,235,20-27; 236,4-13. Jvf. Jørgensen s. 56-57 og s. 61.

12) WA 7,655,25-30.

13) Jvf. Ebeling s. 113, Dalsgaard Hansen s. 33 og 35 og Hahn s. 418f.

14) WA 7,650,1-4; 652,23-37. Østergaard-Nielsen gør opmærksom på, at Luthers allegorisering er en videre anvendelse af historien, efter at den er forstået (s. 73-74).

15) Jvf. Mostert s. 76.

16) WA 10,I,1,629,16-21. WA 30,I,188,26-27. WA 30,I,296,27-30.

Jvf. Østergaard-Nielsens afvisning af et sagligt gudsforhold til fordel for et personligt.

17) WA 7,96,13-17. WA 8,236,7-13. WA 15,41,2-16. Jvf. Jørgensen s. 56ff.

18) WA 7,97,1-9; 98,40-99,2.

19) Jvf. Gogarten s. 232-33.

20) WA 15,39,15-21; 40,16-20; 40,27-28; 42,22-43,1; 43,14-17.

21) WA 15,38,32-39,4; 40,18-20.

22) WA 15,37,3-6; 38,7-15.

23) WA 7,651,9-10.

24) WA 7,97,7-9; 98,30-33. WA 12,419,5-19.

25) WA 8,237,13-19. WA 10,I,2,334,27-335,6. WA 12,413,30-414,18; 415,17-28; 416,2-6; 416,23-417,7; 418,20-26; 419,11-19. Jvf. Ebeling s. 105.

26) WA 7,650,21-24; 651,7-8.

27) WA 15,39,9-14.

28) Se afsnit 4a.

29) Dette kalder Prenter s. 141 det ydre ords sakramentale karakter. Det forjætter, hvad det ydre ord opfylder.

30) Schempp s. 60.

31) Bring s. 28.

32) Gogarten s. 245 og Ebeling s. 105-106. Prenter sørger i hele sin afhandling for at holde Helligånden og anfægtelsen tæt sammen.

33) En undtagelse i nutidig teologi er Dalsgaard Hansen (s. 34), som med sin missionske baggrund er fortrolig med denne tankegang, og til dels Ebeling, hvis eksistentielle hermeneutik betoner det personlige aspekt meget (s. 105). Forskellen mellem os og Luther gør Gremmels en del ud af at understrege (s. 159 og 161ff.). Se også Frostins kritik af Bultmanns Luthertolkning (s. 81-84).

34) WA 17,II,179,11-18. WA 18,753,25-29. Jvf. Schmidt s. 119.

35) Jvf. Prenter s. 128-131.

36) Prenter s. 133-34 og 151ff.

37) Prenter s. 131-32. WA 9,632,32-633,17 viser også dette, selv om vægten ligger på, at vi ikke kan sige, hvordan Helligånden kommer, andet end gennem ordet.

38) Det understreger Prenter gang på gang (f.eks. s. 206-207), samtidig med en betoning af, at erfaringen eller troens virkelighedserkendelse er totalt modsat den almindelige virkelighedserkendelse, som ikke kan se Gud (s. 68). Erfaret er det, der kan overleve anfægtelsens prøve (s. 81).

39) Jvf. Gremmels s. 153-54, skønt der længe har været en fornyet beskæftigelse med Helligånden.

40) Prenter s. 9 og s. 231.

41) Kohls s. 46ff. Jvf. f.eks. WA 9,632-33, hvor Luther afviser spekulationer over, hvordan Helligånden forvandler hjertet. Man skal blot holde sig til ordet.

42) Tydeligst ses modstillingen i WA 30,I,188,6-17 og WA 30,I,296,24-30.

43) Schmidt s. 117 og 119.

44) Schmidt s. 111. Jvf. Erikson s. 115.

45) WA 18,601,24-27. Dette gør Kohls (s. 65-66 og 70-71) meget ud af at understrege, idet han dog nævner Luthers tillid til ordet. Men i denne henseende er der ingen forskel på ordet og Anden, jvf. Schmidt s. 119.

HELLIGÅNDENS BETYDNING FOR SKRIFTFORTOLKNINGEN HOS LUTHER.

Emneopgave i kirkehistorie

Mogens Ohm Jensen

Vejleder: Steffen Kjeldgaard-Pedersen

København, september 1986

LITTERATURLISTE:

KILDER:

antal
sider

Luther, Martin: (citeres efter Weimar-udgaven)

Vejledninger i bibelfortolkning:

Eyn kleyn unterricht, was man ynn den Euangeliis suchen		
und gewartten soll (1522)	10,I,1,8-18	4,5
Fortalerne til NT, Hebr., Jak., Judas og Johs.Åb.		
i September-testamentet 1522	WA Bibel 6,2-10; 7,344; 7,384-86; 7,404	7
Fortalen til GT (Mosebøgerne) (1523)	WA Bibel 8,10-32	12
Eyn unterrichtung, wie sich die Christen yn Mosen sollen schicken		
(1526)	16,363-93	9

Prædikener:

Mariæ Bebudelsesdag (1521), Luk. 1	9,628-33	5
Helligtrekongers dag (1522), Matt. 2,1-12	10,I,1,625-29	2,5
Den tidlige Kristmesse (1522), Luk. 2,15-20	10,I,1,128-31	2
1. søn. efter Helligtrekonger (1523), Luk. 2,42-52	12,413-19	7
Pinsedag (1523), Johs. 14,23-31	12,568-78	10
1. søn. i fasten (1525), 2.Kor. 6,1-10	17,II,178-80 og 184-85	3,5
8. søn. efter Trinitatis (1525), Matt. 7,15-23	17,I,360-67	5
Trinitatis søndag (1526), Johs. 3,1-15	20,413-26	8
8. søndag efter Trinitatis (1526), Matt. 7,15-21	10,I,2,334-36	3
24. søndag efter Trinitatis (1526), Matt. 9,18-26	20,539-43	4

Teologiske stridsskrifter:

Assertio omnium articolorum M. Lutheri per bullam Leonis X		
novissimam damnatorum (1520)	7,96-99	3
Auff das ubirchristlich, ubirgeystlich und ubirkunstlich Buch		
Bocks Emszers zu Leypczick. Antwort D.M.L. (1521)	7,649-55	6
Wider die himmlischen Propheten, von den Bildern und		
Sakrament (1525)	18,134-51;180-82; 185-86;196-98;202-5	25
De servo arbitrio (1525)	18,600-09;632-33;649-61;695-96;753-54;781-86	30
		146,5 s.

KILDER fortsat:

Andet:		overført	146,5
Der 36. (37.) Psalm Davids (1521)	8,234-40		3,5
An die Burgermeyster und Radherrn allerley stedte ynn Deutschen landen (1524)	15,36-43		5,5
Forklaringen til 3. trosartikel i Lille og Store Katekismus (1529)	30,I,296-98;187-92		6
		kilder ialt	161,5 s.

SEKUNDÆRLITTERATUR:

Becker, Siegbert W.: Bibeln i Luthers teologi, i: Biblicum nr. 2-3, 1976 (supplementhäft), Uppsala 1976, p. 5-64	59
Beisser, Friedrich: Claritas scripturae bei Martin Luther, Forschungen zur Kirchen- und Dogmengeschichte Band 18, Göttingen 1966, p. 158-173 og 180-81	16
Bring, Ragnar: Luthers Anschauung von der Bibel, Luthertum Heft 3, Berlin 1951, p. 5-40	35
Dalsgaard Hansen, Carsten: Luthers skriftforståelse, i: Martin Luther - i kamp for troen, red. Poul Langagergaard, Fredericia 1983, p. 30-43	13
Ebeling, Gerhard: Luther. Einführung in sein Denken, Tübingen 1964, p. 100-136	36
Erikson, Leif: Till förståelsen av Luthers lära om Anden. En tolkning utifrån hans antiromerske och antispiritualistiske polemik 1520-1537, licentiatavhandling i dogmatik, Åbo 1980 (udgivet på Svenska Lutherska Evangeliföreningens förlag u.å.), p. 1-8, 31-37, 45-48, 107-115	25
Frostin, Per: Politik och hermeneutik. En systematisk studie i Rudolf Bultmanns teologi med särskild hänsyn till hans Luthertolkning, Studia Theologica Lundensia 33, Lund 1970, p. 62-84	22
Gogarten, Friedrich: Luthers Theologie, Tübingen 1967, p. 228-250	22
	sek.litt. 228 s.

SEKUNDÆRLITTERATUR fortsat:

overført 228 s.

- Gremmels, Christian: Der Heilige Geist als Ausleger der Schrift,
i: Ratschow, Carl-Heinz (Hrsg.): Sola Scriptura. Ringvorlesung
der Theol. Fak. der Philipps-Universität, Marburg 1977, p. 153-77 24
- Hahn, Fritz: Die Heilige Schrift als Problem der Auslegung bei Luther,
i: EvTh 5, 1950/51, p. 407-424 17
- Jørgensen, Theodor: Luthers syn på skrift og tradition i "De captivitate
Babylonica", i: Evangelium og sakramente. Studier i Luthers
De captivitate Babylonica. Festskrift til K.E. Skydsgaard,
København 1962, p. 39-69 og 237-45 38
- Kohls, Ernst-Wilhelm: Luthers Aussagen über die Mitte, Klarheit und
Selbsttätigkeit der Heiligen Schrift, i: LuJ 1973, p. 46-75 29
- Lohse, Bernhard: Martin Luther - eine Einführung in seine Leben und Werk,
München 1981, p. 31-32, 53, 96-101, 108-21, 130-32, 148-71 44
- Mostert, Walter: Scriptura sacra sui ipsius interpres. Bemerkungen zum
Verständnis der Heiligen Schrift durch Luther, i: LuJ 1979,
p. 60-96 36
- Prenter, Regin: Spiritus Creator. Studier i Luthers teologi,
København 1944, p. 11-232 221
- Schempp, Paul: Luthers Stellung zur Heiligen Schrift,
Forschungen zur Geschichte und Lehre des Protestantismus,
2. Reihe, Band III, München 1929, p. 7-16 og 49-61 21
- Schmidt, Kurt Dietrich: Luthers Lehre vom Heiligen Geist,
artikel fra 1950, i: samme: Gesammelte Aufsätze (M. Jacobs Hrsg.),
Göttingen 1967, p. 111-27 16
- Öberg, I.: Himmelrikets nycklar och kyrklig bot i Luthers teologi 1517-1537,
Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Doctrinae Upsaliensia 8,
Uppsala 1970, p. 109-15 6
- Østergaard-Nielsen, Harald: Scriptura sacra et viva vox. Eine Lutherstudie,
Forschungen zur Geschichte und Lehre des Protestantismus, 10. Reihe,
Band X, München 1957, p. 9-28, 62-93, 107-125, 184-193, 207-215 85

sek.litt. ialt 765 s.